

СРПСКА АКАДЕМИЈА
НАУКА И УМЕТНОСТИ
Галерија науке и технике

ВИНСКИ ЛЕТОПИС СРБИЈЕ

ВИНСКИ ЛЕТОПИС СРБИЈЕ

СРПСКА АКАДЕМИЈА
НАУКА И УМЕТНОСТИ
Галерија науке и технике

ВИНСКИ ЛЕТОПИС СРБИЈЕ
ГАЛЕРИЈА НАУКЕ И ТЕХНИКЕ САНУ број 52

Изложбу приређује

Галерија науке и технике Српске академије наука и уметности

Аутори изложбе

Жељко Томановић, Александар Фотић, Мирослав Николић, Славица Тодић, Милица Рат, Томислав Ивановић

Графички дизајн изложбе

Бранислав Фотић

Сарадници на организацији изложбе

Бојана Божић, Јасмина Ковачевић

Публикацију издаје

Српска академија наука и уметности

За издавача

Зоран Љ. Петровић, управник Галерије науке и технике САНУ

Аутори текстова каталога

Ђорђе Бубало, Иван Вранић, Миодраг Грбић, Томислав Ивановић, Миљана Матић, Мирослав Николић, Сања Пилиповић, Милица Рат, Милош Спасић, Славица Тодић, Жељко Томановић, Александар Фотић

Лектура

Марина Адамовић-Куленовић

Графички дизајн каталога

Бранислав Фотић, Тијана Динић

Штампа

Службени гласник

Тираж

500

Београд 2023.

Београд 2023.

СРПСКА АКАДЕМИЈА
НАУКА И УМЕТНОСТИ
Галерија науке и технике

Приредили
Александар Фотић,
Жељко Томановић,
Мирослав Николић

ВИНСКИ ЛЕТОПИС СРБИЈЕ

Садржај

6 Уводна реч

Генетички ресурси

- 9 Ж. Томановић, С. Тодић, М. Рат, М. Грбић, М. Николић –
Валоризација генетичких ресурса винове лозе у Србији: геномски приступ за виноградарство XXI века
- 31 М. Рат – Хербаријум Андреја Волног
- 39 А. Фотић – Стручно препознавање прокупца и зачинка у XIX веку
- 51 Т. Ивановић, С. Тодић, М. Николић –
Сорте винове лозе на простору данашње Србије пре појаве филоксере

Историја

- 65 И. Вранић – Археологија и древно вино
- 71 И. Вранић – Вино у праисторији и протоисторији Балкана
- 87 М. Спасић – Келти и вино на тлу данашње Србије
- 95 С. Пилиповић – Вино и виноградарство на простору данашње Србије у римском периоду
- 105 Ђ. Бубало – Прописи о виноградарству и вину у средњовековној Србији
- 115 М. Матић – Вино и виноградарство у уметности средњовековне Србије
- 127 А. Фотић – Виноградарство на тлу данашње Србије
у доба Османског царства и Хабзбуршке монархије (XV–XIX век)
- 133 А. Фотић – Прве светске класификације српских вина 1816, 1822. и 1832. године
- 137 М. Рат – Андреј Волни (1759–1827)
- 141 А. Фотић – Франц Шамс (1780–1839)
- 147 Ж. Томановић – Димитрије Мита Петровић (1848–1891)
- 151 А. Фотић – Милутин М. Савић (1848–1935)
- 157 М. Николић – Школа за винодеље и воћарство у Букову код Неготина
- 163 С. Тодић – Филоксерна криза: филоксера у Србији, мере сузбијања и обнова винограда
- 171 А. Фотић – Рафаило Момчиловић – сликар српских аутохтоних сорти винове лозе 1907. године
- 175 М. Николић, Т. Ивановић –
Српско виноградарство и винарство од краја филоксерне кризе до Другог светског рата

Археологија и древно вино

Припитомљавање винове лозе и вино у неолиту, халколиту и бронзаном добу

Справљање и испијање алкохолних пића део су процеса припитомљавања биљака и стари су најмање колико и седентарни начин живота. Биљке су, између осталог, биле незаобилазан извор шећера и скроба, неопходан за алкохолно врење. Савремена археолошка истраживања открила су трагове различитих врста древних алкохолних напитака (најчешће налик пиву и медовини) још у првим неолитским заједницама Блиског истока (млађе камено доба, X–V миленијум пре н. е.), где је и настао седелачки живот. Неки аутори чак сматрају да је доместикација јечма и пшенице као првих житарица остварена управо ради производње пива, а не нужно да би биле коришћене као храна у виду каше или хлеба.

Кад је реч о првом црном вину, старија литература је заступала тезу да је оно откривено касније – током халколита (бакарног или енеолитског доба, V–IV миленијум пре н. е.), такође негде на Блиском истоку, а да се о широј примени може говорити тек од бронзаног доба и тзв. првих цивилизација (3500–1200. г. пре н. е.). Током даљег развоја бронзанодопских заједница, количина произведеног вина је само расла, што је нарочито видљиво током II миленијума пре н. е. Тврдило се и то да је реч о луксузном напитку чије је поседовање имало важну улогу у раслојавању друштва кроз редистрибутивну економију те да је зато вино непосредно утицало на формирање првих блискоисточних и медитеранских држава (Сумера, Египта, минојске цивилизације, микенске цивилизације итд.). Међутим, најновија генетичка истраживања еволуције винове лозе показују да је ова биљка припитомљена знатно раније, пре око 11.000 година (око 9000 година пре н. е.), и то чак на два места – на јужном Кавказу и у подручју тзв. плодног полумесеца. Другим речима, винова лоза је, по свему судећи, припитомљена када и прве житарице, још током раног (прекерамичког) неолита. На основу истих истраживања, сазнали смо и то да савремене сорте воде порекло баш од неолитских стабљика доместикованих на простору плодног полумесеца. Често касније укрштање с дивљим јединкама, које су биле аутохтоне на широком подручју Медитерана и југозападне Азије, омогућило је релативно брзо ширење.

Истовремено, нова археолошка ископавања, археоботаника и физичко-хемијске анализе садржаја многих посуда показали су да грожђе у неолиту није служило само за јело у сировом виду. Неким неолитским заједницама била је позната и ферментација (доместикованог или дивљег грожђа), што значи да се

вино (можда и сирће) правило и користило неколико миленијума пре појаве тзв. првих бронзанодопских цивилизација у потпуно другачијим друштвеним околностима. Овакви докази потврђени су још од VI миленијума пре н. е у разним неолитским заједницама у Грузији, Ирану, Јордану итд. Што се Балкана тиче, вероватно најзначајнији јесте налаз из Грчке, из места Дикили Таш (на северној обали Егејског мора, код Дrame), где је у једној кући страдалој у пожару око 4300 година пре н. е. потврђена производња и складиштење вина за потребе породице која је ту живела.

Мултидисциплинарна истраживања овога типа за сада су малобројна и још увек није могуће тврдити да је производња вина заиста била део тзв. неолитског пакета – корпуса знања и друштвених правила карактеристичних за прве седелачке заједнице које, осим сталних станишта, познају и производњу хране. Ипак, потврђени случајеви говоре о томе да је традиционално историјско, археолошко и антрополошко виђење вина као пића повезаног са елитама и првим комплексним друштвима у најмању руку поједностављено, те да та теза вероватно представља важан сегмент западних колонијалних погледа на прошлост, социо-културну еволуцију, јасне разлике између „цивилизација“ и „варварских друштава“ и сл. С друге стране, неспорно је да је од бронзаног доба вино имало другачију улогу него у неолиту. Поред многобројних других сировина и производа, вино је заиста било важан елемент у редистрибутивној економији првих држава на Блиском истоку и на Медитерану, и заиста је утицало на друштвене промене и раслојавање. Управо су ти различити културни обрасци повезани с производњом, дистрибуцијом и потрошњом вина погодна тема да се предочи колико је прошлост комплексна и често подложна новим интерпретацијама.

Потрошња вина и друштвене промене: елитна или свакодневна намирница

Вино у неолиту није било елитна намирница. Зашто се онда сматрало да је то пиће које се по укусу разликује од алкохолних напитака справљаних прерадом житарица било право освежење резервисано за прве јасно издвојене елите, које су формирале најраније државе на Блиском истоку? Осим чињенице да у време када је ова теза предложена налази из неолита нису били познати, постоје и други разлози који су прилично очигледни, те и даље имају тежину. Осим укуса (многима лепшег), мириса и боје, доступност сировина и климатски услови за гајење винове лозе чинили су ваљан елемент оваквог закључивања. Није без значаја ни дужи рок у којем ово пиће остајегодно за употребу и релативно непромењено, што све заједно указује на другачије аспекте производње, складиштења, дистрибуције и коришћења. Иако се ставови о искључиво елитним аспектима вина данас могу критиковати као поједностављен поглед на културне процесе, упознавање са чарима овога пића често је заиста изазивало промене у структури многих друштва. Имајући у виду јасне разлике између неолитских заједница, као прилично егалитарних друштава, и бронзанодопских

култура, где је раслојавање очигледно, и однос према вину се мењао у складу с духом времена. Зашто и како је до тих промена долазило није, међутим, довољно јасно. Могуће је да је у раздобљу између првог неелитног коришћења вина у неолиту и ситуације у бронзаном добу знање о производњи из неког разлога изгубљено. Можда је вероватније да је вино временом стекло елитни карактер због неких климатских или друштвених промена, рецимо, промене у власништву над виноградима које је можда прешло у руке појединаца, или увођења неке врсте пореза на овај артикал који је дуже остајао употребљив, што је омогућило не само чување већ и дистрибуцију у удаљене пределе. У сваком случају, тезе о томе да је вино током бронзаног доба имало јасан елитни карактер и да није било доступно маси становништва и даље преовлађују и заиста одговарају многим другим археолошким и историјским сазнањима о том периоду.

Да бисмо разумели значај потрошње вина у културним променама, потребно је осветлити антрополошка сазнања о исхрани као важном елементу људског идентитета. С једне стране, неспорно је да је сваки вид конзумирања хране и пића дубоко културно условљен. Познато је да су одређена јела и пића негде прихватљива и веома распрострањена, док у другим заједницама изазивају одбојност. Зато се оно што у себе уносимо обично третира као нека врста артефакта или производа који је потпуно уклопљен у културне обрасце и хабитус друштва. С друге стране, прихватање новог пића, или формулисање другачијих културних образаца у потрошњи неког већ постојећег, неминовно показује да су се догодиле промене и формирали нови идентитети – статусни, родни, етнички и сл.

Настанак тих нових идентитета не би био сасвим могућ без поменутог производа, чија својства, попут укуса, мириса или осећаја приликом додиривања, имају активну улогу у читавом процесу промена. Поврх тога, у случају вина, реч је о напитку који може да проузрокује интоксикацију и измењену свест. Зато се у данашњој археологији и антропологији обично сматра да то пиће представља тзв. „отелотворену“ материјалну културу. Овај термин означава веома важне и индикативне предмете или производе чије поседовање и коришћење, кроз директну конзумацију схваћену као право да се та вредна ствар уништи (нпр. уношењем у себе), представљају важан извор информација о идентитетима особа које их поседују.

Када се савременим мултидисциплинарним истраживањима конкретније осветле неки од корака у процесу производње, дистрибуције и потрошње, отварају се многе друге теме које се тичу не само конкретних друштвених промена у заједницама које то пиће праве и користе већ и њихових контаката са другима. Тако, истражујући нове обичаје у потрошњи, добијамо многобројне информације и о културама које нису овладале поступком гајења винове лозе и производњом вина али су, захваљујући доступности вина путем трговине и размене, сопствену културу и начин живота прилагодиле том напитку као производу неопходном за изградњу сопствених идентитета.

Вино и друштвено раслојавање у бронзаном и гвозденом добу Европе и Медитерана (III–I миленијум пре н. е.)

Наредна потврда постојања вина на простору данашње Грчке повезује се с минојском и микенском цивилизацијом – периодом бронзаног доба Егеје (3200–1100. г. пре н. е.). Пре већ поменутих нових мултидисциплинарних открића, сматрало се да је знање о процесу ферментације грозђа у те крајеве стигло са Блиског истока почетком III миленијума пре н. е., да је вино, кроз разне фазе минојског, микенског и других периода, бивало све распрострањеније и да је било уобичајено пиће елита. Од тада се, уз очекиване технолошке промене у производњи и биолошким карактеристикама гајене винове лозе, ово пиће редовно користи све до данас. Колика је улога откривених старијих неолитских пракси у производњи и потрошњи показате нова истраживања, која су очигледно неопходна. С друге стране, чини се неспорним да је у бронзано доба вино ту заиста имало елитни карактер и да је његова употреба била ограничена на мањи број потрошача који су припадали повлашћеним категоријама. Слично је било и у Египту, где се ово пиће јавља у рано бронзано доба и такође се повезује са елитама, док је остало становништво конзумирало пиво.

Како и када се вино ширило у друге медитеранске и континенталне крајеве Европе, за сада не знамо поуздано. У старијој литератури се сматрало да су га донеле и производиле прве урбане заједнице, попут старих Грка и Феничана, које су од VIII века пре н. е. оснивале колоније широм Медитерана и тако ступале у контакт с локалним културама. Будућа истраживања показате да ли је то тачно те да ли старије гајење винове лозе из неког разлога није продрло у те крајеве или у њима није опстало пре архајске колонизације. Можда је грчка и феничанска технологија производње била боља, а можда локално становништва заиста није било упознато с постојањем овог пића. У сваком случају, током старијег гвозденог доба (нарочито у раздобљу између VI и IV века пре н. е.) потврђени су многобројни примери трговине и размене између медитеранских заједница и локалног становништва у приобаљу – али и у дубокој континенталној унутрашњости Европе – која је укључивала и вино. Упоредо с другим медитеранским производима, вино је и ту било резервисано за елиту, која је улагала огроман напор да обезбеди што редовније снабдевање, што је као последицу имало комплексну друштвену организацију. С друге стране, пиво и медовина су били најчешћа врста алкохолног пића.

Изабрана литература:

- Garnier, Nicolas and Sultana M. Valamoti, “Prehistoric Wine-making at Dikili Tash (Northern Greece): Integrating Residue Analysis and Archaeobotany”, *Journal of Archaeological Science* 74 (2016) 195–206.
- Dietler, Michael, “Greeks, Etruscans, and Thirsty Barbarians: Early Iron Age Interaction in the Rhone Basin of France”, in: *Centre and Periphery: Comparative Studies in Archaeology*, ed. Timothy C. Champion, London and New York: Routledge, 2005, 129–143.
- Dietler, Michael, “Alcohol: Anthropological/Archaeological Perspectives”, *Annual Review of Anthropology* 35 (2006) 229–249.
- Dong, Yang, et al., “Dual Domestications and Origin of Traits in Grapevine Evolution”, *Science* 379 (2023) 892–901,
- McGovern, Patrick E., Stuart J. Fleming, and Solomon H. Katz (eds.), *The Origins and Ancient History of Wine: Food and Nutrition in History and Anthropology*, London and New York, Routledge, 2003.
- McGovern, Patrick E. et al., “Early Neolithic Wine of Georgia in the South Caucasus”, *Proceedings of the National Academy of Sciences* 114/48 (2017) 10309–10318.
- Renfrew, Colin, *Before Civilisation: The Radiocarbon Revolution and Prehistoric Europe*, Harmondsworth: Penguin, 1973.
- Collis, John, *The European Iron Age*, London: B.T. Batsford Ltd, 1984.
- Wells, Peter S., *Culture Contact and Culture Change: Early Iron Age Central Europe and the Mediterranean World*, Cambridge: Cambridge University Press, 1980.